

MONITORING O PRIMJENI PREPORUKA KOMITETA UN O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM U OBLASTIMA PRISTUPAČNOSTI, OBRAZOVANJA I UČEŠĆA U JAVNOM I POLITIČKOM ŽIVOTU

**IZVJEŠTAJ NOVEMBAR 2023.
MARINA VUJAČIĆ**

Izdavač:

Centar za demokratiju i ljudska prava - CEDEM (www.cedem.me)

Za izdavača:

Milena Bešić

Autor:

Marina Vujačić

Novembar 2023

Istraživanje je realizovano u okviru projekta „Za efektivniju zaštitu lica sa invaliditetom”, podržanom od strane Ministarstva ljudskih i manjinskih prava.

Sadržaj istraživanja ne odražava zvanična mišljenja i stavove Ministarstva ljudskih i manjinskih prava.

**MONITORING O PRIMJENI PREPORUKA KOMITETA UN O PRAVIMA OSOBA
SA INVALIDitetOM U OBLASTIMA PRISTUPAčNOSTI, OBRAZOVANJA I
UČešćA U JAVNOM I POLITIčKOM ŽIVOTU**

SADRŽAJ:

UVOD – O PROJEKTU	5
Projekat: Za efektivniju zaštitu lica sa invaliditetom (Kratak opis)	5
Aktivnost: Sprovođenje monitoringa o primjeni preporuka Komiteta UN o pravima osoba sa invaliditetom u oblastima pristupačnosti, obrazovanja i učešća u javnom i političkom životu.....	5
METODOLOGIJA MONITORINGA O PRIMJENI PREPORUKA KOMITETA UN O PRAVIMA OSOBA S INVALIDITETOM U OBLASTIMA PRISTUPAČNOSTI, OBRAZOVANJA I UČEŠĆA U JAVNOM I POLITIČKOM ŽIVOTU.....	6
ODREDBE KONVENCIJE KOJE SE ODNOSE NA DATE OBLASTI, UZ OSVRT NA JAVNE POLITIKE I PRAKSE U CRNOJ GORI KOJE UREĐUJU NAVEDENU OBLAST	7
PREPORUKE KOMITETA UN O PRAVIMA OSOBA S INVALIDITETOM U OBLASTIMA PRISTUPAČNOSTI, OBRAZOVANJA I UČEŠĆA U JAVNOM I POLITIČKOM ŽIVOTU	16
POSTUPANJE DRŽAVE NAKON PREPORUKA KOMITETA I REZULTATI NEZAVISNOG MONITORINGA REALIZACIJE PREPORUKA U CRNOJ GORI .	18
ANALIZA FOKUS GRUPA REALIZOVANIH U OKVIRU MONITORINGA	34
<i>Sistematzacija odgovora dobijenih na fokus grupama .....</i>	34
ZAPAŽANJA I ZAKLJUČKI	39

UVOD – O PROJEKTU

Projekat: Za efektivniju zaštitu lica sa invaliditetom (Kratak opis)

Sprečavanje i borba protiv višestruke i interseksijske diskriminacije lica sa invaliditetom, u svim društvenim oblastima, predstavlja **okosnicu projekta Za efektivniju zaštitu lica sa invaliditetom**. **Svrha ovog projekta** je *doprinošenje ispunjavanju obaveza koje proističu iz temeljnih međunarodnih sporazuma i procesa pristupanja Evropskoj uniji, u oblasti ljudskih prava, koji podrazumijeva usvajanje i dosljednu primjenu međunarodnih standarda ljudskih prava i sloboda, uz poštovanje načela nediskriminacije.*

U skladu sa navedenim, **opšti cilj projekta** je *doprinošenje potpunoj ravnopravnosti lica sa invaliditetom u skladu sa nacionalnim i međunarodnim propisima*. Doprinos ostvarivanju opšteg cilja će biti realizovan kroz ostvarivanje **specifičnih ciljeva**, definisanih kao: *osnaživanje stručnih kapaciteta za sprovođenje efikasne i efektivne primjene normativnog okvira za zaštitu ljudskih prava osoba s invaliditetom, te unaprjeđivanje monitoringa primjene normativnih propisa i usklađenosti crnogorskog zakonodavstva u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom i Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom i podizanje podizanje nivoa svijesti o uvažavanju lica sa invaliditetom, bez diskriminacije, u skladu sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom.*

Aktivnost: Sprovođenje monitoringa o primjeni preporuka Komiteta UN o pravima osoba sa invaliditetom u oblastima pristupačnosti, obrazovanja i učešća u javnom i političkom životu

Jedna od aktivnosti projekta predviđa sprovođenje monitoringa o primjeni preporuka **Komiteta UN o pravima osoba sa invaliditetom** u oblastima **pristupačnosti, obrazovanja i učešća u javnom i političkom životu** (priprema metodologije monitoringa, sprovođenje monitoringa i priprema izvještaja o sprovedenoj aktivnosti). Planirani rok za implementaciju je: jun-novembar 2023.

METODOLOGIJA MONITORINGA O PRIMJENI PREPORUKA KOMITETA UN O PRAVIMA OSOBA S INVALIDITETOM U OBLASTIMA PRISTUPAČNOSTI, OBRAZOVANJA I UČEŠĆA U JAVNOM I POLITIČKOM ŽIVOTU

U cilju obezbjeđenja sistematske ocjene primjene preporuka **Komiteta UN o pravima osoba s invaliditetom**, u oblastima **pristupačnosti, obrazovanja i učešća u javnom i političkom životu**, od strane države Crne Gore, kojoj su upućene preporuke, razvijena je metodologija istraživanja korišćena za procjenu preduzetih aktivnosti države na primjeni preporuka **Komiteta**, od septembra 2017, kada su joj dostavljene, zaključno s oktobrom 2023, i trenutkom do izbora nove **Vlade Crne Gore**, odnosno objavljivanja najnovijeg *Izvještaja Evropske komisije o Crnoj Gori*, kao referentnih momenata, a u vezi sa pravima osoba s invaliditetom, u navedenim oblastima, uz identifikovanje i osvrt na crnogorski nacionalni pravni okvir i druge javne politike i njihovu primjenu u praksi. Na kraju, date su preporuke za unaprjeđenje, a koje se temelje na razradi **Zaključnih razmatranja Komiteta**, u navedenim oblastima, u odnosu na obaveze države. Osim tzv. *Desk istraživanja* (istraživanja za radnim stolom) korišćene metode odnose se na *zahtjev za slobodan pristup informacijama*, u onim segmentima preporuka u kojima su nedostajali podaci na osnovu prethodne metode, kao i *fokus grupa* u kojima su učestvovali osobe s invaliditetom, uz prethodni *Vodič za sprovođenje fokus grupe* koji je sadržao smjernice i pitanja.

Na osnovu izrađene metodologije i sprovedenog monitoringa, izrađen je analitički izvještaj koji prikazuje presjek u odnosu na *preporuke Komiteta*, uz prethodno pojašnjenje samih preporuka i onoga što one podrazumijevaju.

Cilje *Metodologije*, pa time i sadržaja ovog *Izvještaja*, odnosi se, dakle, na sagledavanje preporuka **Komiteta** u navedenim oblastima, uz osvrt na postupanje države i stepen realizacije, kao i preporuke za unaprjeđenje. U tom smislu, nijesu navedene sve aktivnosti koje je država realizovala u periodu od septembra 2017. u oblastima obuhvaćenim monitoringom, već isključivo one koje se odnose direktno na preporuke **Komiteta** u datim oblastima.

ODREDBE KONVENCIJE KOJE SE ODNOSE NA DATE OBLASTI, UZ OSVRT NA JAVNE POLITIKE I PRAKSE U CRNOJ GORI KOJE UREĐUJU NAVEDENU OBLAST

Konvencija UN o pravima osoba s invaliditetom, kao krovni dokument na međunarodnom nivou, koji pored garancija prava osobama s invaliditetom, propisuje obaveze država članica koje je ratificuju i to ne samo kroz članove koji se odnose na opšte i specifične obaveze, već i u okviru svakog konkretnog prava.

U tom smislu, jednako su, pored navedenog, važna i načela, odnosno **principi** na kojima se temelji i počiva *Konvencija*, njene **definicije**, odnosno pojmovnik koji definiše značenje određenih termina u kontekstu prava osoba s invaliditetom. Već ovdje je važno napomenuti da je Crna Gora *Konvenciju* ratifikovala 2009. dok je *Ustavom Crne Gore* iz 2006. dala *primat međunarodnim ratifikovanim aktima nad domaćim zakonodavstvom i propisala obavezu neposredne primjene kada domaće zakonodavstvo „odnose“ reguliše drugačije*¹.

Kada je riječ o **pristupačnosti**, kao pravu u *Konvenciji*, važno je napomenuti da je ovo pravo direktno povezano i s drugim pravima *Konvencije*, ne samo zbog međuzavisnosti ljudskih prava, već i svrhe prava na pristupačnost koja omogućava samostalan život i uključenost i učešće u zajednici, na osnovu jednakosti sa drugima.

U tom smislu, **član 9 Konvencije definiše obavezu država članica** da preduzmu *odgovarajuće mjere da osiguraju pristup izgrađenom okruženju, prevozu, informacijama i komunikacijama, uključujući informacione i komunikacione tehnologije i sisteme, kao i drugim uslugama i objektima namijenjenim javnosti, kako u urbanim tako i u ruralnim sredinama*. U tom smislu, jasno je da pristupačnost obuhvata **pravo na pristupačnost objekata, površina, prevoza, kako u segmentu pristupa, ulaska, boravka, kretanja, tako i rada**. Nadalje, **pristupačnost se jednako odnosi i na informacije, komunikacije, informaciono-komunikacione tehnologije i sisteme, kao i druge usluge, uključujući elektronske usluge i službe i servise za slučaj vanrednih situacija**. Uz to, definisana je **obaveza države da razvije minimalne standarde i smjernice, a obaveza je i privatnih lica i preduzetnika koji pružaju usluge da iste učine pristupačnim za osobe s invaliditetom**.

Da bi se pravo na pristupačnost razumjelo i promovisalo, *Konvencija* je propisala obavezu država da sprovode *trening i obuku o pitanjima*

¹ Član 9 Ustava Crne Gore ("Sl. list CG", br. 1/2007 i 38/2013 - Amandmani I-XVI)

pristupačnosti relevantnim za lica sa invaliditetom svim relevantnim subjektima i akterima, zatim da obezbijede natpise na Brajevom pismu i u lako čitljivom formatu u zgradama i drugim objektima otvorenim za javnost, ili namijenjenim javnosti, da obezbijede druge oblike žive asistencije i posrednika, uključujući vodiče, čitače i prevodioce na znakovni jezik kako bi olakšali pristup zgradama i drugim objektima otvorenim za javnost, da promovišu druge odgovarajuće oblike asistencije i podrške osobama s invaliditetom kako bi im osigurale pristup informacijama, promovišu pristup novim komunikacijskim tehnologijama i sistemima, uključujući internet, zatim dizajniranje, razvoj, proizvodnju i distribuciju pristupačnih informacionih i komunikacionih tehnologija i sistema u ranoj fazi kako bi te tehnologije i sistemi postali pristupačni po najnižoj cijeni.

U cilju adekvatnijeg razumijevanja obaveza koje propisuje član 9, Komitet je 2014. razvio i objavio [Opšti komentar br. 2 o pristupačnosti](#)².

U kontekstu domaćeg zakonodavstva navedenu oblast reguliše više propisa, u nadležnosti različitih resora i s obavezom sproveđenja za različite subjekte, kao pravna i fizička lica. U tom smislu, *Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata*, i pripradajući *Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom* definišu obavezu pristupačnosti javnih objekata, objekata u javnoj upotrebi, odnosno u javnoj namjeni i javnih površina, uz standarde koje definiše *Pravilnik*. Propisani standardi se dijele na: **elemente pristupačnosti za savladavanje visinskih razlika, elemente pristupačnosti samostalnog života i elemente pristupačnosti javnog saobraćaja**.

Zakon, iz 2008., je predviđao rok od pet godina za sve objekte sagrađene prije usvajanja *Zakona*, da ispoštiju obavezu pristupačnosti za osobe s invaliditetom, dok se novi objekti moraju projektovati i graditi u skladu sa propisanim standardima, u suprotnom propisane su kazne za nepoštovanje navedene obaveze.

Međutim, država Crna Gora ni tada, kao ni 15 godina od usvajanja *Zakona*, nije ispoštovala navedenu obavezu, niti još uvijek ima kompletan spisak objekata u državnoj svojini i u svojini svih lokalnih samouprava. Dodatno, u praksi su se standardi pristupačnosti dugo najčešće svodili na fizički pristup, dok su elementi pristupačnosti samostalnog života i javnog saobraćaja zanemarivani ili sporadično poštovani. Brojni izvještaji nevladinih organizacija i nezavisnih institucija i tijela pokazuju da svi standardi nijesu poštovani ni kada je u pitanju fizički pristup, prvenstveno u dijelu nagiba kose rampe, činjenice da pristup nije obezbijeden uvijek na glavnom ulazu u objekat, kako je to

---

² Opte komentare Komiteta, uz prevod na crnogorski jezik, objavilo je **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore**.

propisano, i da su nerijetko instalirane koso-podizne ili vertikalno-podizne platforme (stopenišni lift ili vertikalna platforma) i u situacijama kada je novogradnja u pitanju, umjesto bezbjednijih, sigurnijih i adekvatnijih rješenja i u vidu ravnog prostora ili kose rampe koja, pritom, ne smije biti sagrađena od klizajućeg materijala. Navedena obaveza pristupačnosti svakako se odnosi na sve javne objekte i površine, ne samo one u vlasništvu države, nego i preduzetnika i privatnih lica, odnosno kako to definiše *Konvencija* – sve one koje pružaju usluge javnosti i namijenjene za javnost.

Kada je u pitanju oblast **pristupačnosti informacija, komunikacija, informaciono-komunikacionih tehnologija i sistema i usluga**, ista je uređena sa više propisa (*Zakon o uslugama*, *Zakon o elektronskim komunikacijama*, *Zakon o slobodnom pristupu informacijama*, *Zakon o medijima*, *Zakon o elektronskim medijima*, *Zakon o zaštiti potrošača*, *Zakon o zaštiti i spašavanju i drugi*) ali potpuno izostaje segment koji se odnosi na *lako razumljivi jezik*, odnosno *augmentativni i alternativni vidovi komunikacije*. Primjeri ovog segmenhta pristupačnosti u praksi jedino su zastupljeni u radu dvije nevladine organizacije (**Samozastupnici i Zračak nade Pljevlja**).

Pristupačnost **saobraćaja** definisana je u određenoj mjeri propisima u oblasti saobraćaja, kao i bezbjednosti u saobraćaju (*Zakon o vazdušnom saobraćaju*, *Zakon o obligacionim odnosima i osnovama svojinsko-pravnih odnosa u vazdušnom saobraćaju*, *Zakon o željeznici*, *Zakonom o bezbjednosti, organizaciji i efikasnosti željezničkog prevoza*, *Zakon o ugovornim odnosima u željezničkom saobraćaju*, *Zakonom o pravima putnika u pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi*, *Zakon o sigurnosti pomorske plovidbe*, *Zakon o prevozu u drumskom saobraćaju*, *Zakon o bezbjednosti saobraćaja na putevima*, *Zakon o putevima i drugi*).

U *Alternativnom izvještaju o sprovođenju Konvencije*³ navodi se da država nije usvojila sveobuhvatan strateški plan, niti druge odgovarajuće mjere kako bi osobama s invaliditetom, na osnovu jednakosti sa drugima, osigurala pristup izgrađenom okruženju, prevozu, informacijama i komunikacijama, uključujući informacione i komunikacione tehnologije i sisteme, kao i drugim uslugama i objektima namijenjenim javnosti, kako u urbanim tako i u ruralnim sredinama. (*U skladu sa članom 9, stavom 1 Konvencije i p. 10 Liste pitanja Komiteta*).

Prvi *Akcioni plan za prilagođavanje „prioritetnih“ objekata u javnoj upotrebi Vlada* je usvojila tek 2013. nakon što je istekao zakonski rok koji je bila definisala, dok su svega tri lokalne samouprave imale *Akciione planove* koji se, takođe, realizuju sa zakašnjnjem (u odnosu na p. 78 državnog *Izvještaja*).

³ ALTERNATIVNI IZVJEŠTAJ O SPROVOĐENJU KONVENCIJE UN O PRAVIMA OSOBA S INVALIDITETOM U CRNOJ GORI 2017 (UMHCG, 2017)

Vladin prvi *Akcioni plan* odnosio se samo na pristup, kretanje i boravak u 13 javnih objekata na nacionalnom nivou, uključujući i taktilne trake i druge vidove komunikacije za osobe oštećenog vida. Ovaj *Akcioni plan*, iako planiran za realizaciju u 2014, država je sprovodila više od pet godina, a drugi *Akcioni plan*⁴ usvojila je 2019. i njime obuhvatila svega 10 objekata. Međutim, ovaj *Akcioni plan* u potpunosti nije realizovan ni do kraja oktobra 2023, kao ilustrativan dokaz toga dovoljno je navesti zgradu **Predsjednika Crne Gore**, koja je bila planirana.

Država i dalje vrlo usko tumači pojam pristupačnosti i obaveze proizašle iz *Konvencije*, i usko ih posmatra kao omogućavanje „fizičkog pristupa javnim površinama i objektima“ a ne kao načelo i ljudsko pravo osoba s invaliditetom. Ovo posebno jer je prve natpise na Brajevom pismu, osim na **Pravnom fakultetu** državnog univerziteta, što je bio projekat NVO, **Vlada** obezbijedila tek nakon 2013. (Član 9, stav 2, tačka d) *Konvencije*). Takođe, prvi treninzi za privatna lica, preduzetnike i druge relevantne subjekte koji pružaju usluge i drže objekte otvorenim za javnost, ili namijenjene javnosti, organizovani su tokom 2013 (Član 9, stav 2, tačka b i c *Konvencije*) a ovi treninzi se ne sprovode u kontinuitetu.

Na isti način država tumači pojam *razumnih adaptacija*, poistovjećujući ih s minimalnim standardima za pristupačnost i kao sprovođenje mjera i akcija „razumnih“ s aspekta ekonomске opravdanosti, a ne kao *pristupačnost za pojedince, u skladu sa zahtjevom, upravo kada opšti standardi pristupačnosti nijesu dovoljni, odnosno adekvatni, a njihovo neprimjenjivanje predstavljaljalo bi diskriminaciju*. To da neprimjenjivanje razumnih adaptacija, odnosno njihovo uskraćivanje predstavlja diskriminaciju definisano je članom 5 *Konvencije*, u odnosu na *Ravnopravnost i nediskriminaciju*, dok se u *Opštem komentaru Komiteta, broj 2.* pojašnjava pojam i značenje razumnih adaptacija.

Država redovno ne sprovodi sveobuhvatan monitoring pristupačnosti, niti vodi evidenciju o eventualnim sankcijama za nepoštovanje pristupačnosti, pa tako ove informacije nijesu dostupne javnosti. Ovu evidenciju ne vode ni inspekcije. Organizacije osoba s invaliditetom upozoravaju da se postojeći standardi ne poštuju ni prilikom izgradnje novih objekata. “Uprkos normativnom okviru kojim je propisano da se prilikom projektovanja i izgradnje novih objekata, kao i rekonstrukcije postojećih, mora voditi računa o stan dardima pristupačnosti za osobe sa invaliditetom, stepen ostvarene pristupačnosti je još uvijek ne zadovoljavajući, a preventivni i represivni

⁴ [Akcioni plan prilagođavanja objekata u javnoj upotrebi za pristup, kretanje i upotrebu licima sa invaliditetom i licima smanjene pokretljivosti](#)

mehanizam ne funkcioniše u mjeri i granicama zakonskih ovlašćenja, pa se zaštita od fizičke nepristupačnosti svodi na individualne sudske postupke radi naknade štete nastale diskriminatornom radnjom, odnosno propuštanjem da se ispune obaveze na adaptaciji i prilagođavanju objekata. Uočeni problemi nepristupačnosti, primarno se odnose na nedosljednu primjenu *Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata*, konstatuje se i u **Izveštaju Zaštitnika ljudskih prava i sloboda**.

U Crnoj Gori ni dalje nije pristupačan javni saobraćaj, već postoje izolovani primjeri međugradskog i gradskog prevoza koji se mogu koristiti, dok su neke organizacije osoba s invaliditetom uspostavile uslugu prevoza na nivou lokalnih samouprava u saradnji s opštinama u kojima se ta usluga pruža (Podgorica, Nikšić, Pljevlja, Kotor)

Elektronske usluge, službe i servisi poput bankomata, platomata, i drugi servisi su nepristupačni osobama oštećenog vida, a u javnim objektima i objektima namijenjenim javnosti ne postoje natpisi u lako razumljivim formatima. (U odnosu na član 9, stav 1, tačka b) i stav 2, tačka d) *Konvencije*). Usluge koje su dostupne javnosti osobe s invaliditetom često ne mogu koristiti na pristupačan način i blagovremeno, uključujući i najsavremenije tehnologije, bez dodatnih troškova (Član 9, stav 2, tačke g) i h)).

Informacije i programi koje proizvode i emituju mediji su najčešće nepristupačni osobama oštećenog vida (televizija, novine), osobama oštećenog sluha (televizija, radio) osobama s intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom ili rijetkim oštećenjima (lako razumljivi formati).

U Crnoj Gori postoji samo **pet licenciranih tumača znakovnog jezika**⁵, dok nema programa za obrazovanje interpretatora za znakovni jezik na crnogorskim univerzitetima. Takođe, nijesu sastavni dio elemenata pristupačnosti, niti postoje elementi pristupačnosti za osobe oštećenog sluha, poput signalnih indikatora (član 8, strav 2, tačka e) Konvencije). Univerzalni broj za vanredne situacije 112 može biti kontaktiran putem poziva i poruke. (U odnosu na p. 101 Odgovora države na Listu pitanja Komiteta)

Kada je riječ o pravu na **obrazovanje**, *Konvencija* propisuje inkluzivni sistem obrazovanja na svim nivoima i učenje tokom čitavog života, uz pun razvoj ljudskih potencijala i osjećanja dostojanstva i samovrijednosti, kao i jačanje poštovanja ljudskih prava, osnovnih sloboda i ljudske raznovrsnosti, razvijanje ličnosti, talenata i kreativnosti, kao i mentalnih i fizičkih sposobnosti osoba s invaliditetom do najveće moguće mjere, i omogućavanje da sve osobe s invaliditetom efektivno učestvuju u slobodnom društvu.

---

⁵ Spisak je ažuriran 1. novembra 2023. od strane Ministarstva pravde.

U tom smislu, države moraju osigurati da nijedna osoba s invaliditetom ne bude isključena iz redovnog sistema obrazovanja, na osnovu svoje invalidnosti, da pojedinicima s invaliditetom budu osigurane razumne adaptacije u skladu sa potrebama/zahtjevima, da pruže potrebnu podršku kako bi se olakšalo efektivno obrazovanje i individualizovane mjere *koje maksimiziraju akademski i socijalni razvoj, u skladu sa ciljem pune uključenosti.*

Uz navedeno, propisuje se učenje Brajevog i alternativnog pisma, augmentativnih i alternativnih načina, sredstava i formata komunikacije, vještine orijentacije i mobilnosti, vršnjačka podrška i mentorstvo među licima u sličnoj situaciji, učenje znakovnog jezika i promovisanje lingvističkog identiteta zajednice osoba s oštećenjem sluha i govora, osiguranje obrazovanja na jezicima i oblicima komunikacije koji su najprimjereniji i u okruženju koje osigurava maksimalan akademski i društveni razvoj.

Takođe, posebno je važno naglasiti da *Konvencija* u cilju navedenog, propisuje i obavezu preduzimanja odgovarajućih mera za zapošljavanje nastavnog osoblja koje je kvalifikovano da koristi znakovni jezik ili Brajevo pismo, uključujući nastavnike koji su i sami osobe s invaliditetom i da obuči stručnjake i osoblje koji rade na svim nivoima obrazovanja. *Takav trening i obuka treba da obuhvate podizanje nivoa svijesti o invalidnosti, upotrebu odgovarajućih augmentativnih i alternativnih načina, sredstava i formata komunikacije, obrazovnih tehnika i materijala radi podrške lica sa invaliditetom.*

Na nivou **politike i strateškog okvira inkluzivno obrazovanje u Crnoj Gori sprovodi se već više od 20 godina** (*Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju, Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju, Zakon o gimnaziji, Zakon o stručnom obrazovanju, Zakon o obrazovanju i vaspitanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama, Zakon o visokom obrazovanju, Strategija ranog i predškolskog vaspitanja i obrazovanja u Crnoj Gori, Strategija inkluzivnog obrazovanja i drugi*). Međutim, **u praksi je do nivoa visokog obrazovanja i dalje zastupljena integracija i segregacija djece i mladih s invaliditetom, odnosno funkcionalni model pristupa invaliditetu.**

Na nivou obrazovanja, sve do visokog, se koristi termin posebne obrazovne potrebe, smetnje u razvoju, teškoće u razvoju, razvojni poremećaji i brojni drugi termini koji označavaju medicinski i funkcionalni model pristupa prema invaliditetu. Iako je *Analizom usklađenosti crnogorskog zakonodavstva sa Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom i UNCRPD* data preporuka za usklađivanje zakona iz oblasti obrazovanja s UNCRPD to nije učinjeno ni prilikom posljednjih izmjena, uključujući period nakon septembra 2017. odnosno od perioda prisjelih preporuka **Komiteta.**

Rezultati sproveđenja „inkluzivnog“ obrazovanja su i dalje ograničeni, a najveći napredak odnosi se na broj djece s invaliditetom koja su uključena u ovaj proces. Međutim, potpuno izostaju javno objavljeni i mjerljivi kvalitativni efekti „inkluzivnog“ obrazovanja.

Ne postoje poznati i javno dostupni podaci o broju odnosno procentima djece s invaliditetom koja nijesu uključena u proces predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja, niti broj odraslih s invaliditetom koji nijesu nastavili visoko obrazovanje.

Razlike u broju djece koja upišu osnovnu školu, onih koja upišu srednju i osoba s invaliditetom koje upišu fakultet su ogromne, prije svega zbog načina sproveđenja „inkluzivnog“ obrazovanja u praksi. Činjenica da se veliki broj djece s invaliditetom obrazuje u srednjim stručnim školama, resursnim centrima, specijalnim odjeljenjima pri redovnim školama, ili borave u dnevnim centrima na zahtjev roditelja ograničava mogućnosti i izbor daljeg obrazovanja. (član 24, stav 2, tačka a) UN CRPD).

Postoji vrlo primjetna razlika u broju djece sa nekim razvojnim rizikom/djece s invaliditetom u odnosu na pol/rod na način što je zastupljen veći broj dječaka. U nekim godinama riječ je o dvostruko većem broju dječaka, a razlozi takve dikrepance nijesu jasni, niti poznati. Nijesu dovoljno ni istraženi.

Institucije sistema, osim zakonodavnog okvira u oblasti visokog obrazovanja, ne preduzimaju nijednu mjeru, program ili servis podrške koji bi studentima s invaliditetom omogućio ravnopravno učešće u procesu visokog obrazovanja.

Studenti s visokim stepenom oštećenja sluha nemaju mogućnosti za visoko obrazovanje, već najčešće napušte studije nakon što im se ne obezbijede uslovi, koji se odnose na mogućnost praćenja i pohađanja nastave i sticanja znanja i **UMHCG**, kao organizacija koja posjeduje *Bazu podataka* u okviru **Studenstke savjetodavne kancelarije** bilježi da je bilo više takvih slučajeva.

U obrazovnom procesu svih nivoa ne postoji individualizovan pristup prema učenicima ili studentima s invaliditetom. (u odnosu na član 24, stav 2, tačku e) UNCRPD)

Usmjeravanje djece s invaliditetom u Resursne centre i specijalna odjeljenja pri redovnim školama nekada podrazumijeva i odvajanje djece od porodice, odnosno školovanje van zajednica u kojima žive. (član 24, stav 2, tačka b) UNCRPD)

Individualni razvojno obrazovni plan (IROP) koji se usvajaju za djecu koja prođu proces usmjeravanja ne podrazumijeva i razumne adaptacije, koje se uopšte ne sprovode u procesu obrazovanja, upravo zbog njihovog nerazumijevanja kao i u drugim oblastima, pa se tako razumne adaptacije u

praksi najčešće odnose na tehničke adaptacije koje ne zahtijevaju prilagođavanje škole i svih njenih sadržaja, obezbjeđivanje pristupačne literature i nastavnog plana i programa, omogućavanja korišćenja sopstvenog jezika i pisma (znakovni jezik, Brajovo pismo, augmentativni i alternativni vidovi komunikacije) nabavku svih potrebnih ICT, servisa i usluga, uključujući i pomagala. Najčešće, prethodno navedeno u praksi „zamjenjuju“ asistenti u nastavi (u odnosu na član 24, stav 2, tačku c i d UNCRPD, i stav 3, tačke a, b i c) UNCRPD koji se često mijenjaju odlukom škola bez prethodnog konsultovanja sa roditeljima.

O „najboljem interesu djeteta s invaliditetom“ u velikoj mjeri odlučuju **Komisije za usmjeravanje u vaspitno-obrazovni proces** koje preporučuju i odobravaju uključivanje u jedan od vidova obrazovanja – redovne škole, specijalna odjeljenja pri redovnim školama, resursne centre. Kod **Komisija za usmjeranje** se šalju jedino djeca s invaliditetom i djeca sa jezičkim barijerama što predstavlja diskriminaciju u odnosu na drugu djecu, ali i među djecom s invaliditetom na osnovu vrste oštećenja.

U odnosu na član 24, stav 4 UNCRPD važno je istaći da se obuke nastavnog kadra za učenje znakovnog i Brajevog jezika ne sprovode u kontinuitetu niti na svim nivoima. Vrlo su rijetki slučajevi uključivanja visokoobrazovanih osoba s invaliditetom, odnosno njihovog zapošljavanja u oblasti obrazovanja, bez obzira što su neki od njih dobitinici brojnih priznanja i nagrada na osnovu uspjeha.

U odnosu na i **pravo na politički i javni život**, *Konvencija* garantuje politička prava i mogućnost da ta prava osobe s invaliditetom uživaju na osnovu jednakosti sa drugima. Ovo podrazumijeva obavezu država da osiguraju efektivno i puno učešće u političkom i javnom životu osoba s invaliditetom na osnovama jednakosti sa drugima, neposredno ili preko slobodno izabranih predstavnika, uključujući pravo i mogućnost građana sa invaliditetom da biraju, budu birani. Navedeno je garantovano kroz propisivanje obaveze da izborni postupak, izborna mjesta i materijali budu odgovarajući, pristupačni i lako razumljivi, tajno glasanje na izborima i referendumima bez zastrašivanja, mogućnost kandidovanja, efektivnog ostvarivanja mandata i vršenja svih javnih funkcija na svim nivoima vlasti, olakšavajući upotrebu asistivnih i novih tehnologija kada je to primjereni, garantovanje izražavanja slobodne volje lica sa invaliditetom kao glasača i radi toga, kada je to potrebno, dopuštanje pružanja assistencije prilikom glasanja građanima sa invaliditetom na njihov zahtjev i od strane lica koje one odaberu.

Kada je u pitanju segment **javnog života**, garancije se odnose na *aktivno promovisanje okruženja u kome će lica sa invaliditetom, bez diskriminacije i na*

osnovu jednakosti sa drugima, moći da ostvare puno i efektivno učešće u vođenju javnih poslova i podstiču učešće ovih lica u javnim poslovima, uključujući:

(i) Učešće u nevladinim organizacijama i udruženjima koje se bave političkim i javnim životom zemlje, i u aktivnostima i vođenju političkih partija;

(ii) Osnivanje organizacija lica sa invaliditetom i priključivanje takvim organizacijama koje će predstavljati lica sa invaliditetom na međunarodnom, nacionalnim, regionalnim i lokalnim nivoima.

U Crnoj Gori, **pravo na učešće u javnom i političkom životu** garantovano je nizom propisa (*Zakon o izboru odbornika i poslanika, Zakon o predsjedniku Crne Gore, Zakon o političkim partijama, Zakon o državnoj upravi, Zakon o državnim službenicima i namještenicima, Zakon o nevladinim organizacijama, Strategija saradnje organa državne uprave i nevladinih organizacija, strategija reforme javne uprave i drugi*). Ovi zakoni su djelimično usklađeni sa *Konvencijom*, dok neki među njima imaju i suprotne odredbe, a one se odnose na segment poslovne sposobnosti, kao uslova za ostvarivanje prava: osnivanje partije, osnivanje nevladine organizacije, zasnivanja radnog odnosa i slično. Ilustrativan primjer neusklađenosti bio je *Zakon o izboru odbornika i poslanika*, čije su dvije odredbe koje se odnose na osobe s invaliditetom proglašene neustavnim od strane **Ustavnog suda**, na inicijativu **UMHCG** i građanskog aktiviste, dok su u drugim propisima i dalje diskriminitorne odredbe ili nepotpune i nedovolje, poput nedostajućih odredbi afirmativne akcije za kandidovanje ili obaveznu kvotu za osobe s invaliditetom na izbornim listama, kao mehanizam koji treba da služi do postizanja ravnopravnosti.

PREPORUKE KOMITETA UN O PRAVIMA OSOBA S INVALIDITETOM U OBLASTIMA PRISTUPAČNOSTI, OBRAZOVANJA I UČEŠĆA U JAVNOM I POLITIČKOM ŽIVOTU

Komitet UN o pravima osoba s invaliditetom razmatrao je *Inicijalni izvještaj Crne Gore o sprovođenju Konvencije*, u avgustu 2017, nakon čega je, u septembru iste godine, dostavio svoja *Zaključna razmatranja*⁶.

Razmatranju *Inicijalnog izvještaja o sprovođenju Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom*, prethodila je i *Lista ključnih pitanja Komiteta*, iz februara 2017, podnošenje *Alternativnog izvještaja o sprovođenju Konvencije UN o pravima osoba s invaliditetom*, od strane **Neformalne koalicije organizacija osoba s invaliditetom i udruženja roditelja**, predvođene **Udruženjem mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)** i *Konstruktivni dijalog Komiteta sa državom*, uz prethodne i paralelne konsultacije koje je **Komitet**, posredno i neposredno, obavljao sa predstavnicima nezavisnih institucija i organizacija iz Crne Gore, dok je **UMHCG** dva puta u toku 2017. posredstvom svojih predstavnica boravilo u Ženevi, upravo povodom *Liste ključnih pitanja i razmatranja Izvještaja*.

Pored navedenog, svoj doprinos dala je i **Akcija za ljudska prava (HRA)** koja je podnijela *Alternativni izvještaj* u dijelu u kojem posjeduje ekspertizu, posebno u odnosu na pitanje poslovne sposobnosti.

U vezi s pravima na pristupačnost (član 9), obrazovanje (član 24) i učešće u javnom i političkom životu (član 29) koji su predmet ovog *Izvještaja*, **Komitet** je dao sljedeća zapažanja i preporuke:

Član 9 – Pristupačnost:

Komitet je zabrinut zbog **odsustva sveobuvatne strategije pristupačnosti ili usklađene legislative**.

Takođe sa zabrinutošću uočava da **mnoge javne usluge i objekti, elektronsko bankarstvo i bankomati, broj za hitne slučajeve 112 kao i javni transport, navodno, nijesu dovoljno ili uopšte pristupačni osobama s invaliditetom**.

Komitet preporučuje državi članici da u skladu sa članom 9 *Konvencije i Opštim komentarom br. 2 (2014) o pristupačnosti* i mjerama 11.2 i 11.7 *Ciljeva održivog razvoja*.

---

⁶ Korišćen je prevod Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore, dostupan na linku: <https://umhcg.com/wp-content/uploads/2021/03/29-III-21-Zaklju%C4%8Dna-razmatranja-UNCRPD.pdf>

- (a) Usvoji adekvatnu i sveobuhvatnu strategiju pristupačnosti i akcioni plan s efektivnim mehanizmom za nadgledanje, indikatorima i razumnim rokovima za uklanjanje barijera s primjenljivim i efektivnim sankcijama za nepoštovanje;
- (b) Preduzme pojedinačne hitne mjere da osigura pristupačnost broja 112, i
- (c) Promoviše univerzalni dizajn svih objekata, javnih usluga i javnog prevoza, s posebnim osvrtom na primjenjiva ICT rješenja u konsultacijama s osobama s invaliditetom i njihovim reprezentativnim organizacijama, i na lokalnom nivou.

Član 24 - Obrazovanje:

Komitet je zabrinut zbog nedostatka sveobuhvatne legislative za kvalitetno inkluzivno obrazovanje.

Takođe je zabrinut i zbog:

- (a) Nedostatka uporedive i sveobuhvatne baze podataka o djeci s invaliditetom u redovnom obrazovanju;
- (b) Vladajućeg sistema procjene za upis djece s invaliditetom u školu, koji nije u skladu s modelom pristupa invaliditetu zasnovanom na ljudskim pravima zagarantovanom u Konvenciji;
- (c) Odsustva informacija o afirmativnim i antidiskriminacionim mjerama za upis i razumnim prilagođavanjima za učenike s invaliditetom u redovnom obrazovanju; i zbog toga što
- (d) Visoko obrazovanje nije dovoljno pristupačno.

Pozivajući se na svoj Opšti komentar br. 4 (2016) o pravu na inkluzivno obrazovanje i cilj 4 Ciljeva održivog razvoja, a naročito na ciljeve 4.5. i 4.8, Komitet preporučuje da država članica poveća svoje napore ka inkluzivnom obrazovanju, posebno da:

(a) Usvoji i sprovede koherentnu strategiju i akcioni plan s preciznim vremenskim okvirom, indikatorima, monitoringom i evaluacijskim pokazateljima o inkluzivnom i kvalitetnom obrazovanju u redovnom obrazovnom sistemu;

(b) Prikuplja podatke o djeci s invaliditetom u redovnim školama i progresivno unaprjeđuje pristupačnost redovnih škola i tercijarnog obrazovanja s jasno vremenski ograničenim rokovima, uključujući i obezbjeđivanje razumnih adaptacija i individualizovane podrške, pristupačnog okruženja, pristupačnog i prilagođenog školskog materijala i inkluzivne nastavne planove i programe (kurikulume);

(c) Da revidira sistem procjene djece s invaliditetom za upis u školu i da osigura nediskriminatoryni pristup inkluzivnom obrazovanju za svu djecu s invaliditetom u skladu s Opštim komentarom br. 4 o inkluzivnom obrazovanju (2016); i

(d) Osigura obaveznu obuku van i na radnom mjestu za sve učitelje i ostalo nastavno osoblje o inkluzivnom kvalitetnom obrazovanju i da opredijeli sve neophodne ljudske, tehničke i finansijske resurse za to.

Član 29 – Učešće u javnom i političkom životu

52. Komitet je zabrinut zbog rastućeg isključivanja osoba s invaliditetom iz javnog života zbog povećanja broja osoba s invaliditetom kojima je ograničena poslovna sposobnost.

Takođe se sa zabrinutošću uočava da:

(a) Osobe kojima je poslovna sposobnost ograničena lišene su prava glasa i prava da se kandiduju na izborima; i

(b) Određene fizičke i informacione barijere i dalje postoje u glasačkom procesu.

Komitet preporučuje državi članici da izmjeni izborne zakone i poslovnike o radu da bi:

(a) Osigurala svim osobama s invaliditetom pravo glasa i kandidovanja na izborima; i

(b) Obezbijedila nesmetan fizički pristup glasanju, pružili mehanizm kako bi se osigurala tajnost glasanja bez obzira na vrstu invalidnosti i dostupnost drugih izbornih materijala i informacija u pristupačnim formatima u skladu s Opštim komentarom br. 2 o pristupačnosti.

POSTUPANJE DRŽAVE NAKON PREPORUKA KOMITETA I REZULTATI NEZAVISNOG MONITORINGA REALIZACIJE PREPORUKA U CRNOJ GORI

Od septembra 2017. do polovine 2019. moglo bi se reći da država ni na koji način nije pristupila primjeni preporuka, odnosno nije pristupila sistematski. U toku 2019, tadašnje **Ministarstvo rada i socijalnog staranja** bilo je formiralo **Radnu grupu za izradu Akcionog plana za primjenu preporuka Komiteta**, koja je bila razvila *Nacrt Akcionog plana*, međutim taj dokument nije usvojen tokom 2020. a kasnije je država potpuno odustala od njegovog usvajanja, navodeći da su preporuke sadržane u *Strategije za zaštitu*

lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti, što nije u potpunosti slučaj jer se ovaj dokument ni po sadržini, ni po suštini ne može baviti svim segmentima koje obuhvataju obaveze iz *Konvencije i preporuke Komiteta*, već je „ograničen“ na oblast zaštite od diskriminacije i promociju jednakosti. Dodatno, broj strateških ciljeva, pa tako i mjera u konkretnim oblastima, koje definiše ova *Strategija* je ograničen i nedovoljan, odnosno nije sveobuhvatan u dijelu onoga šta podrazumijevaju preporuke **Komiteta**, definisane kao dio *Zaključnih razmatranja*. Upravo jedna od predloženih mjera tadašnjeg *Nacrt aksionog plana* odnosila se na usvajanje sveobuhvatne strategije pristupačnosti, koju nadležno ministarstvo nije prihvatiло i kao otvoreno pitanje na nivou rada **Radne grupe**, trebala je biti razmatrana na sjednici **Savjeta za brigu o osobama s invaliditetom** (kako se zvalo tijelo) koje je bilo formirano u junu 2020. ali nije počelo sa radom do kraja mandata **41. Vlade**. Međutim, važno je napomenuti da pitanje oko nefunkcionisanja **Savjeta** nije bilo razlog odustajanja od usvajanja *Aksionog plana*.

U nastavku dat je *Tabelarni osvrt* na preporuke, njihovo pojašnjenje, postupanje države i prijedlog mjere za unaprjeđenje.

U oblasti pristupačnosti, Komitet preporučuje državi da:			
Preporuka:	Pojašnjenje značenja preporuke	Status realizacije	Prijedlog mjere za unaprjeđenje
(a) Usvoji adekvatnu i sveobuhvatnu strategiju pristupačnosti i akcioni plan s efektivnim mehanizmom za nadgledanje, indikatorima i razumnim rokovima za uklanjanje barijera primjenljivim efektivnim	Potrebno je usvojiti strateški dokument koji osigurava progresivno i kontinuirano obezbjeđivanje pristupačnosti svih objekata, površina, usluga, saobraćaja, informacija i komunikacija, uz promociju pristupačnosti	Vlada nije usvojila strateški dokument za pristupačnost. Posljednji, od ukupno dva, akciona plana za prilagođavanje objekata u javnoj upotrebi usvojen je 2019. i ni dalje nije u	Usvajanje strateškog dokumenta za pristupačnost, sa vremenski oričenim akcionim planovima i adekvatnim resursima za primjenu. Kontinuirana adaptacija i rekonstrukcija objekata u vlasništvu države i lokalnih samouprava. Iniciranje i praćenje adaptacije i

sankcijama za nepoštovanje.	<p>informaciono-komunikacionih tehnologija i sistema. Taj strateški dokument treba biti oročen i podijeljen na akcione planove sa jasnim rokovima, kao i mehanizmima praćenja i nagledanja sprovođenja u praksi.</p>	<p>potpunosti realizovan.</p> <p>Ministarstvo javne uprave je 2019. donijelo <i>Pravilnik o standardima pristupačnosti</i> koji definiše standarde pristupačnosti za usluge elektronske uprave.</p> <p>Vlada je ranije usvojila <i>Smjernice za E-pristupačnost</i>, međutim Ministarstvo javne uprave ne prati primjenu ovog dokumenta i ne objavljuje javno dostupne izvještaje o monitoringu.</p> <p>Segment pristupačnosti koji se odnosi na lako razumljivi i lako čitljivi jezik i druge</p>	<p>rekonstrukcije već sagrađenih objekata u vlasništvu privrednih subjekata i preduzetnika, odnosno svih koji pružaju usluge namijenjene za javnost, u skladu sa standardima pristupačnosti.</p> <p>Kontinuirani nadzor nad poštovanjem standarda pristupačnosti novoizgrađenih objekata i usluga.</p> <p>Crna i bijela lista objekata i usluga u kojima nijesu ispoštovani standardi s informacijom o sankcijama, kao i odgovornima za nepoštovanje standarda.</p> <p>Segment pristupačnosti koji se odnosi na lako čitljivi i lako razumljivi jezika, kao i druge alternativne i argumentativne vidove komunikacije neophodno je adekvatno urediti nacionalnim</p>
-----------------------------	--	---	--

		alternativne i augmentativne vidove komunikacije i informisanja nije nikako ili nije adekvatno definisan nacionalnim zakonodavstvom.	zakonodavstvom, u skladu s obavezama Konvencije i dobriim praksama zemalja članica.
(b) Preduzme pojedinačne hitne mjere da osigura pristupačnost broja 112.	Planirati, definisati, i sprovodite mjere koje omogućavaju pristupačnost univerzalnog evropskog broja (112) za hitne slučajeve.	<p>Ne postoji usvojen Protokol o postupanju s osobama s invaliditetom u vanrednim situacijama iako je formalna inicijativa upućivana Ministarstvu unutrašnjih poslova, Direktoratu za vanredne situacije.</p> <p>Direktorat je organizovao i sastanke s organizacijama osoba s invaliditetom i periodično je sprovedio neke</p>	<p>Podizanje svijesti osoba s invaliditetom i edukacija o mogućnostima prijema SMS poruka na broj 112.</p> <p>Edukacije pružalaca usluga u oblasti zaštite i spašavanja o pružanju pomoći i podrške osobama s invaliditetom u vanrednim situacijama.</p> <p>Sprovođenje vježbi evakuacije osoba s invaliditetom u cilju sticanja „vještina“ samozaštite i adekvatne pomoći od strane službe zaštite i spašavanja i drugih službi (vatrogasna služba, gorska služba, hitna pomoć, policija i drugi).</p>

		edukacije o postupanju i komunikaciji s osobama s invaliditetom.	
(c) Promoviše univerzalni dizajn svih objekata, javnih usluga i javnog prevoza, s posebnim osvrtom na primjenjiva ICT rješenja u konsultacijama s osobama s invaliditetom i njihovim reprezentativnim organizacijama, i na lokalnom nivou.	Univerzalni dizajn potrebno je uvrstiti u formalne i neformalne edukacije, u okviru obrazovnog sistema i treninga i obuka van sistema obrazovanja, u bliskim konsultacijama i učešću osoba s invaliditetom i organizacija osoba s invaliditetom, uključujući i na lokalnim nivoima.	Nema dostupnih informacija o statusu mjere, a nije bilo nizvaničnih događaja realizovanih od strane nadležnih institucija u dijelu promocije principa univerzalnog dizajna. Organizovani su neki sastanci s fakultetima, međutim, bez krajinjih ishoda koji podrazumijevaju sistemski pristup realizaciji preporuke.	Univerzalni dizajn uvrstiti (kao poseban predmet ili makar cijeli semestar) u kurikulume u oblasti obrazovnih profila koji se odnose na arhitekturu, građevinu, dizajn, informacione i računarske tehnologije i sisteme. Planirati i sprovoditi edukacije i obuke o univerzalnom dizajnu i njegovoj primjeni u bliskim konsultacijama i zajedno s osobama s invaliditetom i organizacijama osoba s invaliditetom. Sprovoditi monitoring primjene univerzalnog dizajna prilikom izgradnje objekata i površina, kreiranja i izrade veb (web) platformi i aplikacija, usluga i saobraćaja. Radionice posvećene promociji univerzalnog dizajna

			<p>prilikom izrade web sajtova</p> <p>Monitoring pristupačnosti Web portala Vlade Crne Gore i podsajtova organa državne uprave s izvještajima o sprovodenju monitoringa.</p> <p>Uspostavljanje adekvatne i kontinuirane saradnje s organizacijama osoba s invaliditetom radi podizanja svijesti o pristupačnosti javnih usluga i monitoringa pristupačnosti javnih usluga.</p> <p>Uspostavljanje adekvatne i kontinuirane saradnje s organizacijama osoba s invaliditetom radi podizanja svijesti o pristupačnosti prevoza i monitoringa pristupačnosti.</p>
U oblasti obrazovanja, Komitet preporučuje:			
Preporuka:	Pojašnjenje značenja preporuke	Status realizacije	Prijedlog mjere

<p>(a) Usvoji i sprovede koherentnu strategiju akcioni plan preciznim vremenskim okvirom, indikatorima, monitoringom evaluacijskim pokazateljima inkluzivnom kvalitetnom obrazovanju redovnom obrazovnom sistemu.</p>	<p>i i s i o i u</p> <p>S obzirom na to da je Komitet u svojim Zaključnim razmatranjima naveo zabrinutost zbog nedostatka kvalitetne legislative za kvalitetno inkluzivno obrazovanje, što je uzrokovano politikom države koja se odnosi na usmjerenje u obrazovni proces i procjene koje ne prolaze sva djeca, već isključivo ona koja spadaju u kategoriju, zakonom definisanu kao djeca sa posebnim obrazovnim potrebama, preporuka se ondosi na promjenu pristupa, odnosno</p>	<p>Strategija inkluzivnog obrazovanja za period 2019 – 2025. ima tri strateška cilja, koje prati osam operativnih ciljeva i ishod na osnovu kojeg se prati postignuće/realizacija.</p>	<p>Strategija inkluzivnog obrazovanja treba u potpunosti biti zasnovana na obavezama iz Konvencije uz prethodnu izmjenu zakonodavstva u oblasti obrazovanja i to na svim nivoima: predškolsko, osnovnoškolsko, srednje, više i visoko obrazovanje, uz adekvatne indikatore mjerjenja napretka i kvaliteta inkluzivnog obrazovanja i mehanizme monitoringa i evaluacije.</p> <p>Potreban je tim za praćenje Strategije inkluzivnog obrazovanja, sa jasnim sektorskim ulogama i nadležnostima.</p> <p>Potrebno je usvojiti poseban strateški dokument za pristupačnost, kao što je preporučio Komitet u odnosu na član 9 Konvencije ili i posebne strateške dokumente za pristupačnost po</p>
---	--	--	---

	reformu koja će zaista osigurati inkluzivni sistem obrazovanja i pristup zasnovan na modelu ljudskih prava – transformaciju sistema, a ne procjenu i prilagođavanje djeteta.		sektorima, kao što je obrazovanje.
(b) Prikuplja podatke o djeci s invaliditetom u redovnim školama i progresivno unaprjeđuje pristupačnost redovnih škola i tercijarnog obrazovanja s jasno vremenski ograničenim rokovima, uključujući obezbjeđivanje razumnih adaptacija i individualizovan e podrške, pristupačnog okruženja, pristupačnog prilagođenog školskog	Potrebno je voditi redovne i detaljne baze podataka o djeci s invaliditetom/djeci sa rizikom u razvoju ili drugim vrstama različitosti (Romska i Egipćanska djeca) Preporuka se, takođe, odnosi na pristupačnost ustanova obrazovanja, materijala, nastavnog plana i programa i	U dijelu statistika unaprijeđene su baze i razvrstane su po kriterijumima. U dijelu pristupačnosti obrazovanja napredak je ograničen u svim segmentima navedenim u preporuci Komiteta, a individualizovana podrška se najčešće ne obezbjeđuje, što potvrđuje i broj asistenata u nastavi,	Dalje unaprjeđenje baze podataka (MEIS) u dijelu inkluzivnih potreba i praksa.

materijala i inkluzivne nastavne planove programe (kurikulume).	i njegovog izvođena i pohađanja nastave, razumne adaptacije, individualizovan pristup svakom djetetu.	naveden niže u dijelu Tabele.	
(c) Da revidira sistem procjene djece s invaliditetom za upis u školu i da osigura nediskriminatorni pristup inkluzivnom obrazovanju za svu djecu s invaliditetom u skladu s Opštim komentarom br. 4 o inkluzivnom obrazovanju (2016).	Preporuka se odnosi na sistem procjene, odnosno usmjerenja djece u obrazovni proces, koja nije uskladena sa Konvencijom i modelom pristupa invaliditetu zasnovanom na ljudskim pravima.	Sistem procjene nije u potpunosti uskladen s Konvencijom ni na nivou nacionalnog zakonodavstva, niti na nivou praksi.	Uskladiti sa Konvencijom i unaprijedi sistem uključivanja i podrške u procesu inkluzivnog obrazovanja.
(d) Osigura obaveznu obuku van i na radnom mjestu za sve učitelje i ostalo nastavno osoblje o inkluzivnom kvalitetnom obrazovanju i da opredijeli sve neophodne ljudske, tehničke	Preporuka se odnosi na planiranje, razvoj i sprovođenje programa obuke za učitelje i drugo nastavno osoblje, uz sve neophodne ljudske, tehničke i	Sprovode se periodično obuke, međutim one nisu sistemski, sistematski i u kontinuitetu planirane, uz adekvatne mehanizme praćenja uspješnosti	Planirati, razviti i akreditovati i sprovoditi redovne programe obuke za nastavno osoblje u sistemu obrazovanja (učitelji, nastavnici, profesori i drugo angažovano osoblje) u saradnji s organizacijama koje se bave obrazovanjem osoba s invaliditetom

i finansijske resurse za to.	finansijske resurse za to.	tokom i nakon realizacije.	(udruženja roditelja, organizacije osoba s invaliditetom)
			<p>Planirati i sprovesti istraživanje o postojećem i revidirati program profesionalnog razvoja nastavnika za inkluzivno obrazovanje, uključujući mentorsku podršku, učenje na nivou škole, te unaprijediti mehanizam podrške.</p> <p>Izrada modula i implementacija kontinuiranih aktivnosti stručnog usavršavanja u vezi sa inkluzivnom praksom.</p>

U oblasti učešća u javnom i političkom životu, Komitet preporučuje:

Preporuka:	Pojašnjenje značenja preporuke	Status realizacije	Prijedlog mjere
(a) Osigurala svim osobama s invaliditetom pravo glasa i kandidovanja na izborima.	Preporuka se odnosi na jednaku garanciju aktivnog i pasivnog biračkog prava, odnosno pravo osoba s invaliditetom	Zbog ukidanja odredne o poslovnoj sposobnosti kao uslovu za ostvarivanje prava glasa, koju je Ustavni sud poništio, na inicijativu građanskog	Izbornim zakonima neophodno je propisati odredbe koje će omogućiti i podstaći kandidaturu osoba s invaliditetom (dopunama zakonodavstva), kao i vršenje izbornih funkcija (brisanjem postojećih

	da biraju i da budu birane.	aktiviste D.H. sve osobe lišene poslovne sposobnosti vraćene su u Birački spisak u toku 2021. i time im je garantovano pravo da biraju. Međutim, poslovna sposobnost je ograničavajuća za vršenje odborničke i poslaničke funkcije.	ograničavajućih odredbi koje su u suprotnosti sa Konvencijom).
(b) Obezbijedila nesmetan fizički pristup glasanju, pružili mehanizam kako bi se osigurala tajnost glasanja bez obzira na vrstu invalidnosti i dostupnost drugih izbornih materijala i informacija u pristupačnim formatima u skladu s Opštim komentarom br. 2 o pristupačnosti.	Preporuka se odnosi na obezbjeđivanje svih segmenata pristupačnosti izbornog procesa: informacije u toku kampanje, biračka mjesta, birački materijal i procedura glasanja.	Iako se većina biračkih mesta nalazi u javnim objektima i u objektima u javnoj upotrebi procenat njihove pristupačnosti je mali, što potvrđuju monitoring organizacija koje prate izborni dan, a potvrđeni su u svakim nalazima Misije ODIHR koja prati izbore.	Na osnovu nezavisnih monitoringa rađenih od strane NVO i ODIHR Misije, bilo bi potrebno usvojiti sveobuhvatan plan pristupačnosti biračkih mesta, posebno onih koja se nalaze u javnim objektima i prostorima i objektima u javnoj upotrebi, a do njegove realizacije opštinske izborne komisije trebaju birati isključivo pristupačna biračka mjesta. Izmjenama izbornog zakonodavstva unaprijediti odredbe

		<p>Takođe, opštinske izborne komisije ne određuju pristupačna biračka mjesta prilikom komunikacije sa Ministarstvom unutrašnjih poslova, a postoje primjeri kada su nepristupačna biračka mjesta na kojima se desila diskriminacija osoba s invaliditetom, koje su pokrenule sudske postupke, i nakon pravosnažne presude kojoj je utvrđena diskriminacija, ponovo određena za glasanje.</p> <p>Od parlamentarnih izbora 2020. pokrenuto je</p>	<p>koje se odnose na pristupačnost izborne kampanje, biračkog materijala i procedure glasanja (u segmentu šablonu za glasački listić, načina potpisa izvoda iz Biračkog spiska – svojeručno ili faksimilom)</p> <p>uvodenjem svih segmenata pristupačnosti po izboru samih osoba s invaliditetom (Brajevo pismo, uvećan format, elektronski formati, lako čitljivi i lako razumljivi jezik, alternativni i augmentativni vidovi komunikacije)</p>
--	--	---	---

		<p>preko 15 postupaka za zaštitu od diskriminacije od strane birača s invaliditetom. Kada je riječ o biračkom materijalu, štampaju se šabloni za glasački listić, kao vid pristupačnosti za osobe s oštećenim vidom, međutim i u ovom segmentu je bilo prijava birača da oni nijesu uvek obezbijeđeni na biračkom mjestu biraču koji ih traži. Isti slučaj je i sa policom na nižoj visini u glasačkoj kabini, kao i sa visinom glasačke kutije. Sve navedeno zamjerano je opštinskim izbornim komisijama i</p>	
--	--	---	--

		biračkim odborima jer je Državna izborna komisija u toku 2021. uskladila avoja akta i propisala obavezu pristupačnosti.	
--	--	---	--

Dodatak: Sajt **Vlade** i podkategorije sajtova prate smjernice za elektronsku pristupačnost, međutim redovno se objavljuju različite vrste dokumenata u nepristupačnim formatima, najčešće kao skenirani nečitljivi dokument. Takva vrsta dokumenata, bez obzira u kom formatu je sačuvana (pdf ili jpg) je potpuno nepristupačna čitačima ekrana koje koriste osobe s oštećenjem vida, ali su sajтови generalno nepristupačni i osobama s intelektualnim invaliditetom, kao i osobama s disleksijom.

Ministarstvo javne uprave (MJU) je u svom odgovoru na *Zahtjev za slobodan pristup informacijama* navelo da je započelo aktivnosti *Monitoringa pristupačnosti dokumenata na sajтовима organa državne uprave* (51 sajt koji se nalazi na web portalu Vlade), te da će u okviru istraživanja biti organizovane i fokus grupe u kojima će biti uključene i osobe s invaliditetom. Dodatno, naveli su da organizuju povremene radionice za uredničke timove sajtova koji se nalaze na **Web portalu Vlade**, „na kojima je jedna od tema i pristupačnost dokumenata koji se objavljuju.“

Između ostalog, u odgovoru je navedeno i da **MJU** ne posjeduje informacije o uslugama dizajniranim isključivo ili dominantno za osobe s invaliditetom, što je odgovor na pitanje da osim pristupačnosti usluga namijenjenih svim građanima, navedu i eventualne usluge dizajnirane isključivo ili dominantno zbog i za osobe s invaliditetom.

Takođe, u odgovoru je ovaj organ predstavio *Strategiju digitalne transformacije* i njene ciljeve, uz navođenje planiranih obuka za osobe s invaliditetom o korišćenju pojedinih usluga, potpu usluge *E-zdravlje*. Međutim, ovdje je važno naglasiti da su osobe s invaliditetom koje koriste čitač ekrana izvjestile da je **Portal E-zdravlje** nepristupačan čitačima ekrana. Ostale informacije date u odgovoru, dio su planova i, kao takve, nijesu relevante za ovo *Istraživanje*.

Kada je riječ o podacima traženih od **Ministarstva prosvjete**, oni su prikazani tabelarno, a odnosili su se na:

1.1. Broj djece usmjerene u obrazovni proces na osnovu odluka komisija za usmjeravanje u periodu 2017 – 2023, uz navođenje podataka za svaku godinu pojedinačno. Razvrstati podatke i po polu/rodu.

1.2. Koliko je od navedenog broja djece:

- Sa smetnjama u razvoju;
- Sa teškoćama u razvoju;
- Romske i Egićanske djece;
- Druge djece (eventualno).

1.3. Koliko djece, od navedenog broja, je usmjereno u redovne škole, koliko u posebna odjeljenja pri redovnim školama, a koliko njih u resursne centre?

1.4. Da li po saznanjima Ministarstva prosvjete ima djece koja spadaju u tzv. Kategoriju djece sa posebnim obrazovnim potrebama koja su isključena iz predškolskog, i/li osnovnoškolskog obrazovanja?

1.5. Koliko asistenata u nastavi je bilo uključeno u navedenom periodu 2017 – 2023.

1.6. Da li je neko dijete koje je usmjereno u obrazovni proces isključeno iz procesa obrazovanja, i ukoliko jeste sa kojim razlozima, ili nije zadovoljilo kriterijume za upis u sljedeći razred?

Ministarstvo je dostavilo precizne i detaljne podatke o broju djece usmjerene u obrazovni proces, razvrstano po godinama, polu/rodu, vrsti obrazovanja: redovne škole, posebna odjeljenja u redovnim školama, resursni centri, broju asistenata u nastavi, iz svog informacionog sistema (MEIS).

Međutim, ovaj organ nije dostavio odgovore, niti podatke o tome da li je po njihovim saznanjima bilo ili ima djece koja spadaju u tzv. kategoriju djece sa posebnim obrazovnim potrebama, a koja su isključena iz predškolskog, i/li osnovnoškolskog obrazovanja, niti o tome da li je neko dijete koje je usmjereno u obrazovni proces isključeno iz procesa obrazovanja, i ukoliko jeste sa kojim razlozima.

DJECA S RJEŠENJEM O USMJERAVANJU

GODINA	REDOVNE ŠKOLE	POSEBNA ODJELJENJA REDOVNIH ŠKOLA	RESURSNI CENTRI	M	Ž	UKUPNO	Broj asistenata u nastavi
2017/18	907	70	174	743	408	1151	118
2018/19	1033	78	174	828	457	1285	156
2019/20	1094	89	167	877	473	1350	305
2020/21	1163	68	174	906	499	1405	305
2021/22	1273	91	170	1000	534	1534	409
2022/23	1311	98	173	1052	530	1582	537
2023/24	1207	91	174	974	498	1472	552

PODACI RAZVRSTANI PO KATEGORIJI DJECE

GODINA	BROJ DJECE SA SMETNJAMA	BROJ DJECE S TEŠKOĆAMA	BROJ DJECE REPOPULACIJE
2017/18	943	362	63
2018/19	890	675	71
2019/20	911	727	66
2020/21	956	735	66
2021/22	1045	804	69
2022/23	1127	776	61
2023/24	1051	715	51

ANALIZA FOKUS GRUPA REALIZOVANIH U OKVIRU MONITORINGA

Sistematisacija odgovora dobijenih na fokus grupama

U cilju sagledavanja iskustava i razmišljanja osoba s invaliditetom o stanju u navedenim oblastima koje pokriva ovaj monitoring, realizovane su **dvije fokus grupe s ukupno 18 osoba s invaliditetom, u Bijelom Polju i Podgorici, uz uvažavanje principa rodne ravnopravnosti i raznovrsnosti po vrsti oštećenja/invalidnosti.**

Pored navedenog cilj je utvrditi nivo poznavanja i upoznatosti o javnim politikama koje uređuju prava osoba s invaliditetom, odnosno dati ocjenu položaja i dati preporuke za unaprjeđenje osoba s invaliditetom. Važan segment ukupnog *Istraživanja* odnosi se na učešće osoba s invaliditetom, na njihovu percepciju i ocjenu rada državnih organa/institucija u navedenim oblastima, a sve u vezi sa mogućnostima ostvarivanja prava na pristupačnost, obrazovanje i javni i politički život.

Sprovedeno istraživanje, odnosno razgovor na *fokus grupi* obavljen je po principu anonimnosti u cilju dobijanja iskrenijih i konkretnijih odgovora na definisana pitanja.

Na pitanje: *Kako ocenjujete položaj osoba s invaliditetom u Crnoj Gori, odnosno šta ocenjujete kao pozitivno, a šta kao negativno*, navodeći konkretan primjer, ispitanici ističu sljedeće:

- Da osobe s invaliditetom u Crnoj Gori zaslužuju mnogo bolje uslove za život počev od arhitektonske, prostorne prilagođenosti, dostupnosti značajnih informacija, preko obrazovanja, zaposlenja kako bi mogle da u punom kapacitetu ostvare samostalan život;

- Ispitanici smatraju da se institucije suštinski ne bave pravima osoba s invaliditetom i da sve ostaje na pukim obećanjima; „*Mislim da osobe sa invaliditetom zaslužuju mnogo bolje uslove, počev od obrazovanja zaposlenja, zatim mislim da se institucije suštinski ne bave pravima osoba sa invaliditetom i sve ostaje na pukim obećanjima.*“

- Da postoje regionalne razlike (sjever/centralni dio/jug) u smislu poštovanja i unaprjeđenja položaja osoba s invaliditetom u Crnoj Gori. „*Smaram da je mnogo kvalitetniji samostalni život osobe s invaliditetom koja živi u Podgorici nego ovdje u Bijelom Polju.*“

- „*Znači, mi nemamo ovaj ni spuštene trotoare, osoba, korisnici kolica se jako otežano kreću našem gradu. Opština kao isituacija nije prilagođena za*

osobe sa invaliditetom, a da ne pričamo o drugim institucijama. Da ne pričamo i u javnom prevozu, a to je već tema koja je svetlosnim godina udaljena od nas, od našeg rada. Dok u Podgorici, recimo, novi autobusi imaju i zvučnu najavu i rampe.“

- „Nije pristupačnog grad, ocena od jedan do deset dvojka.“
- Nedostatak adekvatnih servisa podrške za oblasti socijalne i dječje zaštite, koji su u skladu sa stvarnim potrebama osoba s invaliditetom, odnosno izostanak individualnog pristupa osobama s invaliditetom na svim nivoima: obrazovanju, javnoj upravi, socijalnoj i dječjoj zaštiti, zdravstvu;
- Da još uvijek opstaju stereotipi i predrasude naročito u malim mjestima kao što je Bijelo Polje, a ispitanici primjećuju da je još uvijek prisutan medicinski/milosrdni model pristupa invaliditetu. „*To mi najviše smeta jer onda izostaje prava suštinska podrška*“.
- Pozitivno je to što se u prodavnica mogu naći proizvodi obilježeni na Brajevom pismu, ali ispitanici ističu da bi još trebalo raditi na tome, kao i da osobe s oštećenjem sluha imaju tumača za znakovni jezik;
- Ispitanici primjećuju upotrebu diskriminatorskih termina u zakonima, u javnom diskursu, naročito u političkoj sferi sa većim intezitetom tokom predizbornih perioda, kao i nedostatak ujednačenosti upotrebe određenih termina koje se odnose na invaliditet u okviru ukupne zakonske regulative;
- Negativne posljedice po osobe s invaliditetom predstavlja i činjenica što ne postoji na nivou cijelokupnog sistema jedinstveno vještačenje invaliditeta;
- Kao pozitivne elemente, učesnici u razgovoru izdvajaju to što osobe s invaliditetom u Bijelom Polju imaju ID karticu za ostarivanje prioriteta prilikom pružanja zdravstvenih usluga, u pošti, banci i slično. „*Naročito u doba korone, to je jako puno značilo*“;
- Pozitivna je i tendencija stvaranje koalicija organizacija i udruženja osoba s invaliditetom, kao puta ka sistematičnjem i kvalitetnijem načinu borbe za ostvarenje prava osoba s invaliditetom;
- Besplatno školovanja lica s invaliditetom, besplatni smještaj u studentskim domovima navode kao pozitivne stvari.
- Uklanjanje Direktorata za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije, u okviru Ministarstva ljudskih i manjinskih prava, ispitanici ocjenjuju kao negativan potez onih koji kreiraju javne politike i donose odluke.

- Pozitivno je to što je nacionalna zakonska regulative usklađena sa međunarodnom koja prati i bavi se pravima OSI, ali je negativno je to što se usvojene regulative ne primjenjuje u praksi onako kako bi trebalo;
- Negativno je i to da OSI nijesu još uvek nisu dovoljno edukovani, niti ojačani da se bore za svoja prava, ali ispitanici ipak primjećuju značajno veći nivo kvalitetne edukacije OSI koja se realizuju najprije od strane neformalnog sektora;
  - Smatraju pozitivno to što osobe s invaliditetom mogu sada lakše da ostvare prava na određena pomagala ili da kroz lakše procedure dobiju sredstava koja su im potrebna za život što su bitni preduslovi ostvarenja koncepta samostalnog života;
  - Negativno je to što u školama postoji vršnjačko nasilje prema osobama s invaliditetom;
  - Ispitanici prepoznaju i kako ističu *licemjerni*, deklarativni stav poslodavaca da nemaju ništa protiv OSI, ali u praksi OSI mnogo lakše ostaju bez posla ili se teže zapošljavaju;
  - Ispitanici prepoznaju Glavni grad kao prostor koji je značajno poboljšao stepen pristupačnosti OSI, ali i konstatuju da još uvijek postoje javne institucije u različitim sektorima koje nijesu pristupačne OSI.

Na pitanje: **Da li ste upoznati sa javnim politikama, zakonima, pravilnicima, uredbama, strategijama, planovima i programima koje uređuju oblast pristupačnosti**, ispitanici ističu da:

- U obrazovanju nije dovoljno samo djeci s invaliditetom obezbjediti asistenta, kako to smatraju u nadležnom Ministarstvu, potrebno je sprovesti prilagođavanja, u arhitektonskom smislu (rampe, liftovi i toaleti), zatim u većem broju obrazovnih programa koji bi bili dostupni djeci s invaliditetom naročito u školama u manjim sredinama, ali i u smislu prilagođenih udžbenika, obezbjeđivanje dodatnih rokova za polaganje ispita, adekvatnih obuka nastavnog kadra;
- „*Pa manje - više jesam, što se tiče zakona o obrazovanju i tu isto krenuo iz krajnosti u krajnost. Krenuli su sa inkluzivnim obrazovanjem ne obezbeđujući, oni misle ako su obezbijedili asistenta u nastavi, da se sve završili, a ustvari ja mislim da preko 90% škola na nivou opštine, eventualno ako ima pristupnu rampu i to je to. Ako dijete ima invaliditeta, ta je učionica u prizemlju zbog tog jednog djeteta, znači uopšte ne polazi sa aspekta ljudskih prava, nego samo primena kako kome odgovara, da ih što manje košta, da ne prilagode. Mislim da i što se tiče obrazovanje, isto nam je kao i uvek arhitektonsku pristupačnost, i tako i u javnom i političkom životu.*“

- Kada je riječ o politici, ispitanici ističu da ne postoji nijedno lice koje je osoba s invaliditetom, a da se nalazi na nekoj lokalnoj odborničkoj listi. Takođe, konstatuju da im ni osnovno pravo da biraju na izborima nije obezbijeđeno na adekvatan način u smislu pristupačnosti biračkih mjesti. Takođe, smatraju da ih političari u izbornim kampanjama rijetko pominju, a i onda kada ih pomenu tada ne bi trebali da ih tretiraju samo kao socijalne slučajeve i to najčešće u političko-marketinške svrhe;

- „*Prvenstveno smatram da je nama problem što mi nemamo predstavnika u parlamentu, smatram da bi to u mnogome promijenilo i naš položaj. Ali pravog predstavnika, nekog ko se ne bi stadio da za govoricom kaže da je osoba s invaliditetom*“;

- Ispitanici ističu da je terminologija u zakonodavstvu još uvjek neadekvatna i neprilagođena Konvenciji, kao i da nije ni ujednačena u okviru ova tri sektora. Da pojedini elementi i dimenzije invaliditeta još uvjek nijesu prepoznati, a kao primjer ističu podzakonsku regulative iz oblasti socijalne i dječje zaštite koja se odnosi na pravo na ostvarenje određenih oblika materijalnih davanja za osobe s invaliditetom, kao što je lična invalidnina;

- Važno je voditi računa o načinu raspodjele sredstava za realizaciju projekata koje u fokusu imaju pravima i poboljšanje položaja OSI, u smislu da to budu NVO koje su prepoznate i relevantne i iza kojih стоји iskustvo i rezultati u ovoj oblasti.

- Ispitanici su prepoznali značajne pomake u oblasti izbornog zakonodavstva, naročito u samoj realizaciji pristupa glasanju, istakli su značajne pomake u primjeni nekih standarda, kao što su: taktilne trake na biračkim mjestima, upotreba šablonu, prilagođena visina glasačke kutije i mesta za glasanje, ali uz konstataciju da primjena navedenih elemenata na dan izbora nije bila univerzalna, da su postojala odstupanja i/ili kršenja standarda na brojnim mjestima;

- Ispitanici su prepoznali nedekvatnu kontrolu u procesu građevinskog prijema određenih zgrada ili stambenog kvarta za useljenje iako su kako ispitanici ističu, nadležni „*bili dužni da čitav kvart prilagode osobama s invaliditetom, jer su oni učestvovali u ovom programu 1000+*“;

- Pored arhitektonskih barijera, ispitanici konstatuju postojanje barijera u sferi pristupačnosti informacija naročito za osobe sa oštećenjima sluha ili vida;

- Ispitanici posebno naglašavaju postojanje barijera u oblasti obrazovanja jer kako ističu „*kako se može očekivati da neka OSI učestvuje u donošenju odluka, kada nema adekvatan pristup obrazovanju ili značajnim informacijama*“, OSI nijesu uopšte uključene u donošenje javnih odluka;

- Ispitanici ističu da bi OSI trebale više da se aktiviraju da bez obzira što imaju invaliditet, da se i oni uključuju u politički život i da glasaju, da ostvaruju svoja prava kao odrasla lica, a ne da se obaziru na komentare sredine odnosno da intezivno traže svoja prava;
- Ispitanici smatraju da se inkluzivno obrazovanje ne svodi samo na obezbjeđivanje asistenata u školama, taj elemenat je u potpunosti nefunkcionalan ukoliko ne postoje adekvatni dodatni servisi podrške i pomoći djeci i porodici;
- Obrazovanje, pristupačnost, politika su, prema ispitanicima, oblasti u kojima su OSI još uvijek nevidljivi ili nedovoljno vidljivi;
- Političari nijesu edukovani o modelima pristupa invaliditetu i o ljudskim pravima osoba s invaliditetom:
- „*Da, isto tako kad se čašćavaju tako da uvrede jedan drugog i koriste tako neke strašne izraze. Mi se borimo godinama da ih prevaziđemo, da ih iskorenimo, a oni ih izvuku iz naftalina.*“
- Ispitanici ukazuju da je još uvijek prisutan medicinski model pristupa invaliditetu u realizaciji javnih politika;

Na pitanje: **Koje ključne prepreke u oblasti pristupačnosti, obrazovanja i učešća u javnim i političkom životu mogu konkretno navesti i kako vide primjenu javnih politika, ispitanici navode:**

Ispitanici su se najprije osvrnuli na pristupačnost za OSI prilikom glasanja navodeći niz negativnih primjera od toga da na svim biračkim mjestima nije bio dostupan šablon za glasanje osobama sa oštećenjem vida, preko činjenice da su članovi glasačkog odbora osobi s invaliditetom nametnuli izbor asistenta u procesu glasanja konstatujući da to treba isključivo da bude član porodice.

„*Kao nedovoljne i kao loše. Mislim imaju, ali postoje formalno, ne postoji suštinski i da Vam kažem nešto, ovo sve što mi pričamo Bijelo Polje, mi imamo ruralno područje isto. Znate li kako je strašno licima s invaliditetom na ruralnom području? E tek su oni... Mislim, pazi, da se razumemo, ne postoji hijerarhija u mom sistemu vrednosti, kad je u pitanju diskriminacija, ne postoji. Ali realno da pričamo, tek lica s invaliditetom sa ruralnog područja, tek su oni u ogromnom problemi. E oni su potpuno socijalno izolovani, i niti imaju adekvatan prevoz, niti imaju odgovarajuće kulturno-sportske manifestacije.*“

„*I u obrazovanju, gde imao tumače znakovnog jezika, u kojoj to osnovnoj i srednjoj školi? Kako će ti ljudi da uče, gde je njima pristup obrazovanju, šta njima znači što je besplatno? Mislim, shvatate me, meni znači, meni puno znači, i drugim*

ljudima koji su se obrazovali kao lica s invaliditetom, jako puno. Postoji ta skupina ljudi koji su izostali u toj priči, trebaju tumači znakovnog jezika i te kako trebaju.“

„A kad prođu obuke za asistenta u nastavi većinom sve obuke baziraju na to da je lice sa intelektualnim invaliditetom. I ono na tom principu pruža podršku tom licu. Drugo, ako je na primer lice sa fizičkim invaliditetom nijesu škole adekvatno obezbijeđene sa arhitektonskom pristupačnošću. Ako je lice sa senzornim, bilo da je oštećenje vida ili sluha, isto nema obezbijeđenu pristupačnost, a računa se inkluzivno obrazovanje.“

„Znate kako, nama je problem, ovaj što niko ne snosi odgovornost za neke loše prakse, upravo zbog toga što mi nemamo zakone o vladi, nemamo zakone o skupštini koji bi mogao da reguliše mnoge stvari, pa možda i to da imamo predstavnika u parlamentu. Možda, možda bi se oni i zakonom mogli primorati da u parlamentu mora imati, da kažem neko od predstavnika osoba s invaliditetom. Tako da, kod nas u našem sistemu je veliki problem što niko ne odgovara nizašta. Svako može da radi što hoće.“

„Šta ih briga, to je uzrok! Nemaju pritisak ko što su imali od EU, međunarodnih organizacija i onda ih baš briga. Ne moraju i šta ih briga. Ne moraju i to se ispostavilo tačno. Mi smo jedno do 2015-16, ja sam učestvovao u izradi strategije i zakona, baš je bilo i javnih rasprava, i edukacija bilo, i nas kao članova organizacije. Posle ništa.“

ZAPAŽANJA I ZAKLJUČCI

S obzirom na činjenicu da država nije usvojila akcioni plan za primjenu preporuka **Komiteta** i da trenutni zakonski okvir nije usklađen, što potvrđuju i izveštaji **Evropske komisije** i drugih međunarodnih organizacija, a mjere u važećim strateškim dokumentima nijesu dovoljne da bi se njihovom realizacijom postigla potpuna primjena preporuka **Komiteta**, neophodno je u najhitnjem pristupiti uspostavljanju institucionalnih mehanizama, uključujući tijela i radne grupe, sa kontakt tačkama u svim nadležnim resorima, uz obavezno uključivanje i učešće reprezentativnih organizacija osoba s invaliditetom i udruženja roditelja.

Informacije o datumu razmatranja objedinjenog drugog, trećeg i četvrtog periodičnog izvještaja o sprovođenju *Konvencije* još uvijek nijesu poznate, a bilo je očekivanje da će Komitet državi u decembru 2023. uputiti *Listu ključnih pitanja*.

Nezavisno od obaveze izvještavanja prema **Komitetu**, jasno je da država nije sistematično i adekvatno pristupila realizaciji preporuka **Komiteta**, a

posljednji *Izvještaj Evropske komisije* kontaktuje da u periodu od godinu dana (jun 2022 – jun 2023) u oblasti prava osoba s invaliditetom nije bilo napretka.

Činjenica da više od pet godina ne funkcioniše **Savjet za prava osoba s invaliditetom**, a da posljednje dvije **Vlade** ovo tijelo nijesu ni formirale, ukazuje i na nepostojanje institucionalnih mehanizama saradnje između institucija sistema i reprezentativnih organizacija osoba s invaliditetom.

Takođe, način uključivanja i učešća osoba s invaliditetom i njihovih reprezentativnih predstavnika, svodi se najčešće na radna i druga tijela, uz nepostojanje ili uz neuspostavljanje drugih vidova saradnje, pa je neophodno uspostaviti relevantne mehanizme.

Preporuke date u posljednjem redu tabelarnog dijela zasnovane su dijelom iz mjera koje su bile predviđene *Nacrtom akcionog plana za primjenu preporuka Komiteta* o pravima osoba sa invaliditetom, dok je dio njih stručni stav autorke istraživanja.

